

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl/Year: 6, Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2

Haziran/June-2025

Hasan Ez-Zîbârî'nin Hâşiyetü'l-Hâşiye Ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye Fî Şerhi'l-Kâfiye İsimli Şerhinde Takip Ettiği Metod

The Method Followed by Hasan Al-Zibari in Her Commentary Named Hashiyetu'l-hasiye Ala'l-Feva'idî'z-Ziyaiyye Fî Serhi'l-Kâfiye

Feridun Yildirim

DİB. Doktora Öğrencisi Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DİB. Doctoral Student, Erciyes University Institute of Social Sciences

frdn_yldrm@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0211-2340>

Atıf / Citation:

Yıldırım, Feridun. "Hasan Ez-Zîbârî'nin Hâşiyetü'l-Hâşiye Ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye Fî Şerhi'l-Kâfiye İsimli Şerhinde Takip Ettiği Metod ". *Genç Mütefekkirler Dergisi* 6/2 (Haziran/June), 478-503.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.15630866>

Yayın Bilgisi/Publication Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Date Received: 20.03.2025

Kabul Tarihi/Date Accepted: 28.05.2025

Sayfa Aralığı/ Page Range: 478-503

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by: Nihat DEMİRKOL / TÜRKİYE

ÖZET

Bu çalışma, elde ettiğimiz el yazması nüshaların tarihinden anlaşıldığına göre 16. yüzyılın son çeyreği ile 17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî'nin telif etmiş olduğu *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ale'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye* adlı eserinin hâşiyetü'l-hâşiyeye bağlamındaki metodunu değerlendirmektedir. Bu eser hâşiyetü'l-hâşiyeye olduğundan çalışmamızda sırasıyla hem metin, şerh ve hâşiyeye hem de bunların müellifleri hakkında kısaca bilgi verilmiş, müellifimiz Hasan ez-Zîbârî ve eserleri hakkında da bilgi sunulmuştur. Ayrıca çalışmamız, Ebû İshâk İsmâüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538)'nin *Fevâ'idî'z-Ziyâiyye* üzerine yazmış olduğu *Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Câmî* üzerine Hasan ez-Zîbârî'nin *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ale'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye* adıyla telif ettiği eserini değerlendirmektedir. Hasan ez-Zîbârî'nin hâşiyetü'l-hâşiyeye'sindeki hâşiyeye metodu ve yöntemi örneklerle değerlendirilmiştir. Tahkik çalışmamızı yaparken İSAM tahkik kurallarına göre eserimizi değerlendirdik. İSAM'a göre; müellifin kendi el yazma nüshasına ulaşılmadığı takdirde yazma eser nüshaları arasında bulunan en eski tarihli nüsha ana nüsha olarak belirlenmelidir. Buda mümkün olmadığı takdirde en okunaklı ve eksikliği olmayan nüsha ana nüsha olarak değerlendirilir. Buna göre elimizdeki yazma nüshalar arasında Diyanet işleri Başkanlığı kütüphanesinde bulunan nüshayı ana nüsha olarak değerlendirdik. Ve bu nüshamızı diğer iki nüsha ile karşılaştırarak ibarelerde bulunan farklılıkları belirtmeye çalışarak dipnotlarda verdik. Hasan ez-Zîbârî, Hakkârî ile Erbil arasında bulunan Zîbâr bölgesinde yaşamıştır. *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye alâ'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye*, *Hâşiyeye alâ Şerhi Risâleti'l-İstiâre li'l-İsâm* ve *Kıssatü Yunus a.s. ve Eshabi'l-Kehf* gibi eserler telif eden Hasan ez-Zîbârî eserlerinden anlaşıldığı üzere nahiv, mantık ve tefsir alanlarında önemli eserler yazan bir âlimdir. Çalışma, Ebû İshâk İsmâüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) *Fevâ'idü'z-Ziyâiyye* üzerine kaleme aldığı *Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Câmî* eserine Hasan ez-Zîbârî'nin *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ale'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye* adıyla yazdığı eserin analizini içermektedir. Hasan ez-Zîbârî'nin hâşiyetü'l-hâşiyeye eserindeki hâşiyeye metodolojisi ve yaklaşımı, örnek metin analizleriyle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Hâşiyeye, Hâşiyetü'l-Hâşiyeye, Hasan ez-Zîbârî, Şerh.

ABSTRACT

This article evaluates the method of the work titled *Hâşiyetü'l-Hâşiye ala'l-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*, which was written by Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî, who lived in the last quarter of the 16th century and the first half of the 17th century, as understood from the date of the manuscript copies we obtained, in the context of *hâşiyetü'l-hâşiye*. Since this work is a footnote, in our study, brief information is given about the text, commentary, footnote and their authors, and information is also provided about our author, Hasan al-Zibari and her works. In addition, our study evaluates the work of Hasan al-Zibari, compiled under the title of *Hâşiyetü'l-Hâşiye ale'l-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*, on *Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Jami*, which was written by Abu Ishaq Isam al-Din Ibrahim b. Muhammad b. Arabshah al-Isferayini (d. 945/1538) on *Fevâ'idü'z-Ziyâiyye*. The annotation method and method in Hasan ez-Zibari's annotation book are evaluated with examples. While conducting our investigation work, we evaluated our work according to ISAM investigation rules. According to ISAM, if the author's own manuscript copy cannot be accessed, the oldest copy among the manuscript copies should be determined as the master copy. If this is not possible, the most readable and complete copy is considered the master copy. Accordingly, among the manuscripts we have, we evaluated the copy in the library of the Presidency of Religious Affairs as the main copy. And we compared this copy with the other two copies and tried to point out the differences in the phrases and gave them in footnotes. Hasan al-Zibari lived in the Zibar region located between Hakkari and Erbil. Hasan al-Zibari, who wrote works such as *Hâşiyetü'l-Hâşiye alâ'l-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye*, *Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-Istiâre li'l-İsâm* and *Kissatü Yunus a.s. and Ashabi'l-Kahf*, is a scholar who wrote important works in the fields of grammar, logic and tafsir, as can be understood from his works. The study includes the analysis of the work titled *Hâşiyetü'l-Hâşiye ale'l-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye* written by Hasan ez-Zîbârî for the work *Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Jami*, written by Abu Ishaq Isamuddin Ibrahim b. Muhammad b. Arabshah al-Isferayini (d. 945/1538) on *Fevâ'idü'z-Ziyâiyye*. The annotation methodology and approach in Hasan al-Zibari's annotation work were evaluated through sample text analyses.

Key Words: Arabic Language and Rhetoric, Annotation, Annotation of the Annotations, Hasan al-Zibari, Commentary.

GİRİŞ

Çalışmamız, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) el-Kâfiye adlı eserine Nûrüddîn Abdurrahmân el-Câmî'nin (ö. 898/1492) kaleme aldığı el-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye şerhi üzerine İsmâüddîn el-İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Câmî isimli hâşiyesine Hasan ez-Zîbârî'nin (ö. 1050/1640) yazdığı hâşiyeyi incelemektedir. 16. yüzyılın son çeyreği ile 17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî'nin oğlu Muhammed için telif ettiği Hâşiyetü'l-Hâşiyeye 'ala'l-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye adlı eserinin hâşiyetü'l-hâşiyeye geleneği içindeki metodolojik yaklaşımı değerlendirilmektedir. el-Kâfiye, Arap dili ve belagatı alanında yazılmış önemli bir eser olarak kabul edilmektedir. Bu denli önemli bir esere yapılan şerh ve hâşiyeler de benzer şekilde dikkate değerdir. Bu nedenle, Hasan ez-Zîbârî'nin kaleme aldığı Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ala'l-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye eserinin de bu bağlamda önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

Öncelikle İbnü'l-Hâcib, Nûrüddîn Abdurrahmân el-Câmî, İsmâüddîn el-İsferâyînî ve bu âlimlerin konumuzla alakalı eserleri kısaca değerlendirildikten sonra müellif Hasan ez-Zîbârî ve yazdığı *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ala'l-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye*'si de değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada temel amaç, Hasan ez-Zîbârî'nin telif ettiği *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ala'l-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye*'de hâşiyeye metodunun nasıl oluşturulduğu ve ne gibi ilkelere dayandığını ortaya koymaya çalışmaktır. Buna binaen Zîbârî'nin bu eserde kullanmış olduğu üslup, metni ele alışı, edebi sanat kullanımı, kullandığı mantık ve özgünlüğü dikkate alınacak ve değerlendirme metodu incelenecektir. Böylelikle bu çalışmayı ilim dünyasının istifadesine sunmayı hedeflemekteyiz.

1.İbnü'l-Hâcib ve el-Kâfiye'si

1.1.Hayatı ve İlmi Yönü

İbnü'l-Hâcib'in asıl adı Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus'tur (ö. 646/1249). İbnü'l-Hâcib "570'te (1175) Mısır'ın Kûs'a bağlı İsnâ kasabasında dünyaya geldi. Aile olarak aslen Tiflislidir. Babası, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin dayısının oğlu Kûs Emîri İzzeddin Mûsek es-Salâhî'nin hâcibi idi. Bu vazifesinden dolayı oğlu İbnü'l-Hâcib lakabıyla meşhur olmuştur. Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, İbnü'l-Hâcib'in babasının hâcib olmadığı, ancak emîrlere ve devlet erkânı ile arasının iyi olduğu, küçük yaşta yetim kalan Ebû Amr'ın bakımını hâciblerden biri üstlendiği için onun İbnü'l-Hâcib

lakabıyla anıldığı şeklindeki bir rivayeti kaydettikten sonra bunun pek doğru olmadığını söyler.¹

İlim hayatına ilk olarak babasıyla gitmiş olduğu Kahire’de ikamet eden Muhammed b. Ömer el-Benna’dan almış olduğu dil ve edebiyat dersleriyle başlamıştır. İbnü’l-Hâcib arap dili ve belagatı alanında olduğu gibi diğer birçok alanda da iyi derecede eğitim almış bir şahsiyettir. Örneğin Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî (ö. 590/1194), Ebü’l-Fazl Bahâeddin Muhammed b. Yûsuf el-Gaznevî ve Ebü’l-Cûd Gıyâs b. Fâris el-Lahmî’den krâat dersleri; Ebü’l-Kâsım Hibetullah b. Ali el-Bûsîrî, Ebû Tâhir İsmâil b. Sâlih b. Yâsîn, Ebû Muhammed İbn Asâkir(ö. 600/1203), Fâtıma bint Sad el-Hayr(ö. 600/1203)’dan hadis dersleri; Halîl b. Saâde el-Huveyyî, Ebü’l-Hasan Şemseddin Ali b. İsmâil el-Ebyârî, İbn Cübeyr(ö. 614/1217), Ebû Mansûr el-Ebyârî’den ise fıkıh derslerini almıştır.² Ayrıca İbnü’l-Hâcib Kahire’de bulunan Fâziliyye medresesinde müderris olmuş ve burada; Şehâbeddin el-Karâfî, Kerek Emîri el-Melikü’n-Nâsır Dâvûd b. Îsâ, Ebû Şâme el-Makdisî, İbn Mâlik et-Tâî ve Abdülmü’min ed-Dimyâtî gibi birçok talebe yetiştirmiştir.³ *el-Kâfiye fî’n-Nahv*, *Şerhu’l-Kâfiye* ve *Şerhu’l-Vâfiye fî Nazmi’l-Kâfiye* gibi bir çok eser telif etmiştir.

1.2.el-Kâfiye

İbnü’l-Hâcib’in *el-Kâfiye*’si Arap gramerine dair yazılmış üç temel eserden son olanıdır. Bu eserlerden ilk yazılmış olan Sîbeveyhi (ö. 180/796)’nin *el-Kitab* adıyla hem sarf hem de nahve dair bilgileri karmaşık yazmış olduğu eseridir. Zemahşerî (ö. 538/1144) ise bu karmaşıklığı gidermek ve düzene koymak amacıyla *el-Mufasssal*’ı telif etmiştir. *el-Mufasssal*’dan yararlanan İbnü’l-Hâcib nahve dair konu ve meseleleri *el-Kâfiye*’sinde, sarfa dair olanları da *eş-Şâfiye* adlı eserinde bir araya getirmiştir.⁴

el-Kâfiye’nin asıl kaynağı her ne kadar *el-Mufasssal* olsa da tamamen kopyası değildir. Bununla birlikte İbn’ül-Hâcib *el-Mufasssal*’da zikredilen görüşlerle ayrılığa düşmüştür.

¹ Ebü’l-Fazl Kemâluddîn Cafer b. Sa’leb b. Cafer el-Üdfüvî, *et-Tâliu’s-Saîdü’l-Câmi Esmâe Nucebâe’s-Sâid*, (Kahire: Dâru’l-Mısriyye, 1966), 356; Hulusi Kılıç, “İbnü’l-Hâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/55-58.

² Kılıç, “İbnü’l-Hâcib”, 21/55-58.

³ el-Üdfüvî, *et-Tâli’u’s-Sa’idü’l-Câmi’ Esmâe Nucebâe’s-Sâid*, 356.

⁴ Hulusi Kılıç, “el-Kâfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/153.

Daha öncede söylemiş olduğumuz gibi İbn'ü-Hâcib görüşlerini genelde Basra ekolünden yana kullanmıştır. Bu yüzden olmalı ki Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Ali b. Hamza el-Kisâî, Ahfeş el-Evsat, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, İbn Keysân, Zeccâc ve Müberred gibi Basra ekolünü oluşturan âlimlerle aynı görüşleri tercih etmiştir. Bu kitap Osmanlı dönemi medreselerinde uzun zaman okutulagelmıştır. *el-Kâfiye* isim, fiil ve harf olmak üzere üç temel bölümden oluşmaktadır. Bu eserin üzerine çoğu Arapça olmak üzere yaklaşık 150 kadar şerh ve haşiye yazılmıştır.⁵ Bu alanda yazılmış olan şerh ve hâşiyelerden yalnızca üç tanesi bizim araştırmamızla doğrudan alakalıdır. Bu eserler: *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye*, *İsâm ale'l-Câmî* ve *Hâşiyetü'l-Hâşiye 'ala'l-Fevâ'idi'z-Ziyâ'iyye fî şerhi'l-Kâfiye*' dir.

2.Molla Câmi Nûrüddîn Abdurrahman ve el-Fevâidü'z-Ziyâiyye'si

2.1.Hayatı ve İlmi Yönü

Tam adı Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492) olan şârihimiz, daha çok Molla Câmi ünvanıyla tanınmaktadır. Bununla birlikte asıl lakabı İmâdüddîn'dir. Fakat Molla Câmi, Nûrüddîn lakabıyla daha çok meşhur olmuştur. Molla Câmi, Horasan'ın Cam kasabasında (23 Şaban 817/7 Kasım 1414) dünyaya gelmiştir. Molla Câmi ilk eğitimini babası Nizamuddin Ahmed Deşti'nin yanında aldı. Daha sonra devrinin en meşhur âlimlerinden olan Mevlânâ Cüneyd-i Usûlî'den Arap dili alanında dersler aldı.⁶

İlmi açıdan akranlarına göre daha bilgin bir şahsiyet olmakla beraber tasavvufî yönü ağır basan bir âlimdir. Hocalarından Übeydullah es-Semerkindi'ye intisap etmiş bir sûfi'dir.

Molla Câmi itikad konularında saf zihinleri bulandıracak olan sûfi görünüşlü cahillerden ateşten kaçarcasına kaçınılması gerektiğini belirtmiş ve bunlara karşı hakiki tasavvufun ve sûfilîğin vasıflarını açıklamıştır.⁷

Molla Câmi birçok eser telif etmiştir. Bunlar: *Heft Evreng*, *Risâle-i Sagîr der Muammâ*, *Risâle-i Terceme-i Kelimât-ı Kudsiyye*, *Nefehâtü'l-üns*, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, *Levâ'ih*, *Risâle-i Tehlîliyye*, *Sühanân-ı Hâce Muhammed Pârsâ*, *Risâle fî'l-Vücûd*, *Bahâristân'ı*

⁵ Kılıç, "İbnü'l-Hâcib" , 21/55-58.

⁶ Seyid Arif Ahmedoğlu, *Molla Câmi'de Allah-Âlem Münasebeti* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 4.

⁷ Ömer Okumuş, "Câmi, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/95-96.

ve bizim eserimizle alakalı olmasından dolayı en önemli eseri olan *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'yi örnek olarak verebiliriz.⁸

2.2.el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye

Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî'nin (ö. 898/1492) *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'si Arap gramerine dair İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* isimli eserine nahiv alanında yazdığı şerhidir. Abdurrahmân Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'yi oğlu Ziyâuddin Yusuf için yazmıştır. Oğluna İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sini okuturken zorlandığını görünce şerh olan *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'sini kaleme almıştır. Bu eserin telifini Abdurrahman Câmî 11 Ramazan 897'de tamamlamıştır. Bu eser (*el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*) *Şerh-i Molla Câmî*, *Molla Câmî* ve *Câmî* diye de adlandırılmıştır. Hatta müellif Abdurrahman Câmî' de daha çok Molla Câmî ismiyle tanınmaktadır. Söz konusu eser medreselerde eskiden beri okutula gelmiş olanların arasında Arap gramerine dair yazılmış en kapsamlı eserdir. Bu şerhe birçok hâşiye yazılmış, hatta Abbas Kulı tarafından *Terceme-i Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* adıyla 1282'de Farsça'ya çevrilmiştir.⁹

3.Ebû İshak İsamüddin Arabşah el-İsferâyînî ve Hâşiyetü'l-İsâm ale'l-Câmî'si

3.1.Hayatı ve İlmi Yönü

Ebû İshak İsamüddin İbrâhim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferâyînî (ö. 945/1538) 873'te Horasan'a bağlı İsferâyînî beldesinde doğmuştur. Babası İsferâyînî'de kadılık görevi ifa etmiş bir şahsiyettir. İlk olarak ilim hayatına el-İsferâyînî'de başlamış, burada ün kazanmış ve burada eserlerini yazmıştır. Aynı zamanda Abdurrahmân Camî'den dil, edebiyat ve belagat derslerini almıştır. Abdurrahman Câmî sayesinde tanımış olduğu Ubeydullah Ahrâr'a intisap etmiştir. Ömrünün son yıllarını ziyarete gittiği Semerkant'ta geçirmiş ve burada vefat etmiştir. Emîr Ebülfeth eş-Şerefi el-Hüseynî'nin torunları; Muhammed, Ali, Ahmed ve Oğlu Sadreddin İsmâil İsferâyînî'nin öğrencilerindendir.

⁸ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-Nu'Mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1975), 159; Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94-95.

⁹ Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", 7/94-95.

Müellifimizin birçok eseri vardır. Günümüzde doğu medreselerinde halen okutulan *Risâletü'l-Vaziyye*'nin şerhi *Şerhu'r-Risâleti'l-Vaziyye* gibi birçok eser telif etmiştir.¹⁰

3.2.Hâşiyetü'l- 'İsâm ale'l-Câmî

Hâşiyetü'l- 'İsâm ale'l-Câmî İsamüddin İsferâyînî'nin yazmış olduğu bir eserdir. Bu eseri hocası Abdurrahman Câmî'nin *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*'si üzerine yazmıştır. İsferâyînî'nin hocası Abdurrahman Câmî ise oğlu Ziyâeddin Yusuf için İbnü'l-Hâcib'in nahve dair olan *el-Kâfiye*'si üzerine *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye* adlı bir şerh yazmıştır. İsferâyînî, hâşiyede hocası Câmî ile Câmî'ye hâşiyeye yazan Abdülgafûr-i Lârî'ye sık sık eleştiriler yöneltmiştir. Medreselerde büyük ilgi görmüş olan hâşiyenin birçok baskısı yapılmıştır.¹¹

Eserine baktığımızda Molla Câmî *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* adlı eserinde nahivle alakalı kavramların nerdeyse tamamının tarifini yapmıştır. İsferâyînî ise azda olsa onun onun görmediği ya da kaçırdığı bazı istilahların tanım ve açıklamalarına değinmiştir. Bu gibi hususlara ise farklı üslup ve kavramlarla izah etmiştir. Böylelikle bazen kısa istilahi tanımlarla yetinmiştir. Örnek olarak İsferâyînî, müphem(meçhul) zamanı, “حين” gibi sınırı ve sonu takdir edilmeyen; mahdûd(bilinen) zamanı ise “سَنَةٌ”, “لَيْلَةٌ”, “يَوْمٌ” gibi sınırları ve sonları belli(muayyen) olan kelimeler olduğunu belirtmiştir.¹²

4.Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî el-Şehrezûrî ve Hâşiyetü'l-Hâşiyeye 'ala'l-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye fî Şerhi'l-Kâfiye'si

4.1.Hayatı ve İlmi Yönü

Araştırmalarımızın genelinde rastladığımız şekliyle genelde müellifimizin adı Hasan b. Muhammed olarak geçmektedir. Fakat bazı kaynaklarda bu isme ek olarak doğduğu veya yaşadığı yerden kaynaklı bazı nisbetler yapılmıştır. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı yazma eserler kütüphanesinde Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî el-Şehrezûrî el-Kürdî

¹⁰ Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi min 'el-Arabi ve'l-Musteribîne ve'l-Musteşrikîne* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, ts.), 1/66.

¹¹ İsmail Durmuş, “İsferâyînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/517.

¹² Ebû İshâk İsamüddin İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî, *İsâm 'ale'l-câmî* (Dersaadet: Mektebetu Osmaniyye, 1309), 132.

şeklinde geçmektedir. Bazı yerlerde sadece Hasan Efendi¹³ bir diğer bazı yerde ise sadece Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî¹⁴ olarak geçmektedir.

Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde gerek Hasan ez-Zîbârî'nin hayatı ile ilgili ve gerekse de çocuklarıyla alakalı her hangi bir bilgiye ulaşamadık. Fakat yazma eser taramalarında Türkiye Yazma Eser Kurumu bünyesinde bulunan Hâşiye a'lâ Şerhi Risâleti'l-İsti'âre li'l-İsâm adlı yazma eser nüshasında bu eserini oğlu için yazdığını ve oğlunun Muhammed adında olduğunu tespit edebildik. Elde etmiş olduğumuz bu bilgi sınırlı olduğu için ayrı bir başlık altında vermek yerine müellifimiz ile ilgili başlıkta sunduk.

Müellifimizin doğum yılı bilinmemekle beraber yazılmış bir makalede 16. yüzyılın son çeyreği ile 17. Yüzyılın ilk yarısında yaşadığı zikredilmektedir. Yaklaşık olarak 1640'larda vefat ettiği geçmektedir.¹⁵

Çalışmalarımız neticesinde Hasan ez-Zîbârî hakkında şöyle bir bilgiye ulaşabildik: Ebü'l-Kâsım b. Ebî Bekr el-Leysî es-Semerkandî'ye (ö. 888/1483) ait olan *el-İsti'âre (Ferâ'idü'l-fevâ'id)*'sine İsmüddin el-İsferâyînî, *Şerhu Risâleti'l-isti'âre* adında bir şerh yazmış ve bu şerhe Hasan ez-Zîbârî'nin şerh yazdığı ve Abdullah el-Amâsî'nin *Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İsti'âre* adıyla hâşiye yazdığı görülmüştür.¹⁶

Araştırmalarımız neticesinde incelenen bir makalede Hasan ez-Zîbârî'ye atfedilen yedi telif eser tespit edilmiş olup, bunlar aşağıda sunulmuştur:

1. *Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İsti'âre.*
2. *Hâşiye alâ Şerhi'l-İsti'âreti's-Semerkandiyye ez-Zîbârî Hasan.*
3. *Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-İsti'âre.*
4. *Hâşiye alâ Şerhi Ferâ'idü'l-Fevâ'id li Tahkîki Ma'ânî'l-İsti'âre.*

¹³ Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî el-Şehrezûrî, *Hâşiyetü'l-Hâşiye ala'l-Fevâ'idü'l-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*, (İstanbul: İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yayınlar, 165), 122b.

¹⁴ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, "<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/522571>" (21.02.2025).

¹⁵ Kenan Bozkurt, "Türkiye'deki Bazı Yazma Eser Kütüphanelerinde Bulunan "Kürdî" Künyeli Müellifler Ve Onlara Ait Eserler", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kürdiyyat, 8, (Aralık 2023), 121.

¹⁶ Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/419-422.

5. *Risâle-i Hasan ez-Zîbarî.*
6. *Kıssatü Yunus a.s. ve Eshabi'l-Kehf.*
7. *Hâşiyetü'l-Hâşiye alâ'l-Fevâ'idi'z-Ziyâ'îye.*¹⁷

Bu eserleri incelerken baştaki 5 eserin aynı kitap olduğu fakat isimlerinin farklı şekillerde yazıldığı tespit edildi.

Bu eserlerin tetkiki sürecinde, ilk beş eserin muhteviyat itibarıyla aynı çalışmaya işaret ettiği, ancak farklı isimlendirmelerle kayda geçtiği belirlenmiştir. Bu bağlamda, söz konusu kaynakta yer alan bilgilere istinaden müellife ait müstakil eser sayısının üç olduğu ileri sürülebilir. Bu eserler aşağıdaki gibidir:

1- *Hâşiyetü'l-Hâşiye 'ala'l-Fevâ'idi'z-Ziyâ'iyye fî Şerhi'l-Kâfiye:* Bu eser Hasan ez-Zîbarî'nin çalışmamızda değerlendirmiş olduğumuz eseridir.

2- *Hâşiye a'lâ Şerhi Risâleti'l-İsti'âre li'l-İsâm:* Müellifimizin bu eseri Türkiye Yazma Eserler kurumunda kütüphane görevlileri tarafından birçok farklı isimle arşivlerde kayıt altına alındığı görülmüştür.

3- *Kıssatü Yunus a.s. ve Eshabi'l-Kehf:*

Müellifimizin Zibâr'lı olması sebebiyle hakkında yaptığımız araştırmaya göre; Zibâr, Kuzey Irakta bulunan Musul vilayetine bağlı bir kazadır. Tam konumu ise Erbil'in kuzeyinde Hakkari'nin güneyindedir. Güney batısında Musul, doğusunda ise İran toprakları bulunan bir yerdir.¹⁸

Ayrıca müellifimiz Şehrezûr nisbeti ile de anılmaktadır. Şehrezûr ise kaynaklarda Şehrizar, Şehrüzûr, Şehrizol olarakta geçmektedir. Kuzey Irak'ın Cibal bölgesinde verimi iyi olan bir ova olduğu kaydedilmektedir. Doğusunda Avraman dağları, güneyinde Derbendihan, kuzey batısında Süleymaniye ve kuzey doğusunda Merivan yer almaktadır.

Zibâr ve Şehrezûr'un birbirine olan uzaklığı yaklaşık olarak üç yüz kilometredir. Müellifimizin hem Zibâr hem de Şehrezûrlü olması mümkün olmayacağı söylenebilir.

¹⁷ Bozkurt, "Türkiye'deki Bazı Yazma Eser Kütüphanelerinde Bulunan "Kürdî" Künyeli Müellifler Ve Onlara Ait Eserler", 121.

¹⁸ Ahmet Gündüz, "Osmanlılar Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/366.

Dolayısıyla müellifimizin bu iki bölgeye nisbetle birinde doğduğunu diğerinde ise yaşadığını değerlendirmekteyiz. Daha çok Zibâr'lı olduğunu tahmin etmekteyiz. Çünkü kaynakların çoğunda Hasan ez-Zîbârî olarak zikredilmektedir.

Yukarıdaki nisbetleri bir arada bulunduracak olursak müellifimizin tam adı Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî el-Şehrezûrî'dir.

Müellifimizin eserine ait ne kendi el yazmasını bulabildik nede en eski tarihli nüshayı. Fakat İSAM'ın tahkik kurallarına göre bunlar bulunmadığı takdirde en okunaklı nüsha ana nüsha olarak kabul edilmelidir.¹⁹ Böylelikle Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Nüshasını ana nüsha olarak değerlendirdik.

4.2.Hâşiyetü'l-Hâşîye 'ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâ'iyye fî Şerhi'l-Kâfiye

Yukarıda haşiyenin ne anlama geldiğini ifade etmiştik dolayısıyla burada haşîye üzerinde durmak fazlalık olacağından haşîye'ye değinmek yerine hâşiyetü'l-hâşîye hakkında bilgi vermek daha faydalı olacaktır.

Hâşiyetü'l-Hâşîye (حاشية الحاشية) Arap dili ve belagatı kurallarına göre izafeli olarak kullanılmıştır. Buradaki izafe “hâşîye için yazılan hâşîye” anlamını vermektedir. Yani mevcut olan bir hâşîye üzerine sonradan yazılmış yeni hâşîye anlamında kullanılmaktadır.

Çalışmamızda son bir hatırlatma mahiyetinde metin, şerh, hâşîye ve hâşiyetü'l-hâşîye'ye değinmek istedik. Burada metnimiz İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sidir. *el-Kâfiye* üzerine Abdurrahman Câmî'nin yazmış olduğu *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* şerhtir. İsamüddin el-İsferâyînî'nin yazmış olduğu *Hâşiyetü'l-İsâm ale'l-Câmî* hâşiyedir. Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî el-Şehrezûrî'nin telif etmiş olduğu *Hâşiyetü Hasan efendi* ise hâşiyetü'l-hâşiyedir.

Çalışmamızda Hasan ez-Zîbârî'nin kaleme almış olduğu *Hâşiyetü Hasan Efendi* diğer adıyla *Hâşiyetü'l-Hâşîye 'ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâ'iyye* eserinin edisyon kritiğini(tahkîk) yapıp bilim dünyasına ve araştırmacıların istifadesine sunduk.

¹⁹ “İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES)” [65708523b44d4.pdf](https://www.isam.gov.tr/Files/65708523b44d4.pdf).

5.Hâşiyetü'l-Hâşîye 'Ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye'nin Muhtevası

İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si üzerine Nureddin Abdurrahman *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* adında bir şerh telif etmiştir. Bu şerhe İsmüddin el-İsferâyînî *Hâşiyetü'l- 'İsâm ale'l-Câmî* adıyla bir haşîye telif etmiştir. Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî el-Şehrezûrî ise *Hâşiyetü'l-Hâşîye 'Ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâ'iyye* adındaki Hâşiyetü'l-Hâşîye'sini yazmıştır. Tahkikini yapmış olduğumuz bu eserde Hasan ez-Zîbârî açıklamasını yapmış olduğu şerhi ve özellikle haşîyenin kapalı, muğlak ve açıklamaya ihtiyacı olan ibarelerini detaylı ele alarak açıklamaya çalışmıştır.

İçerik olarak bu eser, başta nahiv olmak üzere sarf ve belagat konularını ele almıştır. Hasan ez-Zîbârî yapmış olduğu açıklamaları daha güzel örneklendirmek için ayet, hadis ve şiirleri kullanmıştır.

Hasan ez-Zîbârî yazmış olduğu hâşîyenin üslubunda genelde değinmek istediği yerden bir kelimeyi قوله kelimesi ile naklederek açıklamaya çalışmıştır. Bununla birlikte kimi yerlerde soru cevap üslubunu da kullanmıştır. Bazen de أعلم sözcüğünü kullanarak açıklamalarda bulunmuşken bazen de satır başı yaparak açıklamalarda bulunmuştur.

Eserde Hasan ez-Zîbârî konular arasında farklılık gözetmemiştir. Başta hamd, şükür ve salat gibi kısımlarla açıklamalara başlamış ve sona doğru ilerlemiştir.

Sarf alanında mutasarrıf (çekimli) fiil, câmid (çekimsiz) fiil, lazım (geçişsiz) fiil, muteaddi (geçişli) fiil, lafzatullah'ın aslı, mübalağa fiili, ismi fail ve meful gibi neredeyse konuların tamamına değinmiştir.

Nahiv alanına gelince harf-i cerler, zamirler, itirazi cümle, nakıs fiiller, sıfat, mevsuf, hal, temyiz, ism-i mevsul, irabta mahalli olan ve olmayan cümleler, kalb fiilleri, kıyasi amiller, zâid harfler, şart edatları, zarflar ve kısımları, murab, mebni, fiilin hazfedildiği yerler, bedel ve kısımları, istisna, tenvin ve kısımları gibi konular ele alınmıştır.

Belagat alanında ise beraatü'l-istihlal, istiare, iktisar, ihtisar iktisar ve ihtisar arasındaki fark, hasr ve kısımları, istiâre çeşitleri, mecâz, secî, kinâye, teşbih, terâdüf, tehekküm, garâbet, iltifât, hazf-i mef'ûl ve temenni, hazf, nehy, emr gibi konulara değinmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Nüshasının müstensihi Molla Ali'dir. Fakat bu nüshanın yazılış tarihi olmasına rağmen okunacak durumda olmadığından bu nüshayı da tarihsiz nüsha

olarak değerlendirdik. Bu nüshada besmeleden hemen sonra “sadece ondan yardım isteriz” anlamındaki (وبه العون) lafzı mevcuttur.

Müellif yorumlayıp değerlendirdiği kısımları (قوله) “gavluhu” (muhaşşî'nin sözü) şeklinde başlamış, müstensihler de farklılık olsun diye kimi kırmızı kalemle yazmış, kimi söz konusu yeri boş bırakmış, kimisi de sadece (و) harfi âtîf ile yazmıştır.

6.Hasan ez-Zîbârî'nin Hâşiyetü'l-Hâşîye'yi Değerlendirme Üslubu

Hasan Ez-Zîbârî bu eserini telif ederken nasıl bir yöntem ve üslup kullandığı bizim için merak konusudur. Dolayısıyla bilim dünyasına katkıda bulunmak için Hasan Ez-Zîbârî'nin bu üslup ve yöntemi nasıl değerlendirdiği incelenmiştir.

Geçmişten günümüze ilmi bir bilgiyi muhatap kitleye sunmak için farklı eser çeşidi ve üsluplar kullanılmıştır. Bir bilgi sunulurken söz konusu eserin durumuna göre farklılıklarla açıklamalar ve yorumlar yapılabilmektedir. Metin, şerh, hâşîye ve hâşiyetü'l-hâşîye gibi.

Metinler verdiği bilgiyi kısa öz ve tam bir şekilde sunarken şerhler genelde metinlerdeki anlaşılmayan kelimeleri ve cümleleri açıklamayı hedef edinmiştir.

Hâşiyeler ise kimi zaman metin ve şerhteki fikri açıklamayı kimi zamanda metin ve şerhteki ilk bakışta anlaşılmayan kelime ve cümleleri açıklama amaçlı yazılmış ve daha çok şerhlere odaklı eserlerdir.

Hâşiyetü'l-hâşiyelere gelince saydıklarımıza ek olarak hâşiyelerde de anlaşılmayan sözcük ya da cümleleri açıklama amaçlı yazılmış ve daha çok hâşîye odaklı yorumlardan oluşmaktadır. Yani gerek şerh gerek hâşîye ve gerekse de hâşiyetü'l-hâşiyeler daha çok yorum üzerine yazılmış olan eserlerdir. Bu yorumlarda bulunan âlimler ise genelde ya Basra ekolünden veyahut Kûfe ekolünden yana beyanlarda bulunmaktadırlar. Kimi zamanda bu âlimler söyledikleri fikirleriyle her iki görüşün dışında kalarak kendi görüşlerini de söylemiş olabildikleri gibi herhangi bir konuda sukutta etmiş olabilirler.

Dolayısıyla bu bağlamda hem *el-Kâfiye* hem *el-Fevâidi 'z-Ziyâiyye* hem *Hâşiyetü'l- 'Îsâm 'ale'l-Câmî* ve hem de *Hâşiyetü'l-Hâşîye ale'l-Fevâ'idi 'z-Ziyâiyye*'nin olaylara bakış açısını değerlendirme hedeflenmektedir.

Örnek verecek olursak metnimiz *el-Kâfiye* kelimenin ne olduğu ile alakalı bilgilendirme sunarken şöyle bir cümle kullanıyor; *الْكَلِمَةُ لَفْظٌ وَضِعَ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ* “Kelime, müfret bir manaya konulmuş olan lafızdır” Burada İbn Hâcib kısa, sade ve öz bir şekilde kelimenin tanımını yapmıştır. Sonrasında *وَهِيَ: اسْمٌ، وَفِعْلٌ، وَحَرْفٌ* “ve oda isim, fiil ve harftir” diyerek kelimenin kısımlarını kısa ve net bir biçimde açıklamıştır.²⁰

Yukardaki bilgiyi ele alarak şerh olan *el-Fevâidi 'z-Ziyâiyye*'den başlayacak olursak, Molla Câmi İbn Hâcib'in yukardaki açıklamasını değerlendirmeye çalışırken *الْكَلِمَةُ* ve *الْكَلَامُ* sözcüklerinin aynı kökten alındığını ve anlamının “yaralamak” olduğunu dolayısıyla nasıl ki bıçak gibi keskin bir madde ile insan yaralanabiliyorsa aynı şekilde kelime anlamlarının da insanları yaralayacağını ifade etmiştir. Hatta kelimelerin insanı yaraladığına dair şiirle istişhatta da bulunmuştur. *الْكَلِمَةُ* sözcüğünün kimisine göre çoğul kimisine göre ismi cins olduğunu, kelimedeki elif-lam takısının cinsi ifade ettiğini ve kelimedeki “ta” harfinin müfret (tekil) anlamına geldiği gibi yaklaşık yarım sayfalık bir açıklama ve yorumda bulunmuştur. Aynı durum *لَفْظٌ وَضِعَ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ وَهِيَ: اسْمٌ، وَفِعْلٌ، وَحَرْفٌ* kelimeleri içinde geçerlidir. Çünkü burada da Mollâ Câmi sözcükleri tek tek ele almış ve detaylı bilgi sunmuştur. Görüldüğü gibi burada Molla Câmi tamamen metne göre asıl anlatılmak istenilenden kopmuş “kelime” sözcüğü ile ilgili yorum ve görüşlerde bulunmuştur.²¹

Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Câmî ise metin olan *el-Kâfiye* bir tarafa dursun şerh olan *el-Fevâ'idi 'z-Ziyâiyye*'nin bile en başından sözcüklerini tek tek değerlendirmeye başlamıştır. Çünkü burada hâşiye şerhin ilk kelimesi olan *“الْحَمْدُ”* sözcüğüne *“قَوْلُهُ”* lafzını ekleyerek kelimenin hakkında açıklamalarda bulunmuştur; hamd sözcüğünün “güzel sözcüklerle güzel olan bir şeyi övme” anlamında olduğunu, hamd'in mecaz mı yoksa gerçek anlamında mı kullanıldığı gibi açıklamalar yapmıştır. Metindeki sözcükle ilgili kısma geldiğinde ise metni ele almaktan ziyade metindeki kelimeyle alakalı şerhin açıklamasını değerlendirmiştir. Çünkü burada Mollâ Câmi kendince İbn-i Hâcib'in ne amaçla kelime ve kelimeler'e başladığını İsmâüddîn el-İsferâyînî yorumlamaktadır. Bütün bu açıklamalarla birlikte yukarda bahsetmiş olduğumuz şiirin kime ait olduğu ve ne

²⁰ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fî ilmi'n-Nahv* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010), 11.

²¹ Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî, *el-Fevâ'idi 'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015), 29-31.

amaçla söylendiği gibi noktalara da değinmiştir. Bu izahlarda bulunurken yerine göre soru cevap şeklinde açıklamalarda bulunup delillerden de destek almaktadır.²²

Genelde Hasan ez-Zîbârî *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ale'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye*'sinde harfi cerr, ırapta mahalli olan ve olmayan cümleler, zamirlerin döndüğü yerler ile kelimelerin tekil, çoğul, sıfat, bedel, âtîf gibi kavramlara yani nahvin teknik konularına değinmektedir. Burada da ez-Zîbârî *Hâşiyetü'l-'İsâm 'ale'l-Câmî* ile alakalı daha çok teknik nüktelere değinmiştir. Örneğin *مُتَعَلِّقٌ بِغَوَاشٍ قُدِّمَ لِلْسَّجْعِ* cümlesinde *لِنَجُومٍ* sözcüğündeki câr ve mecrûr'un taalluk ettiği kelimenin *بِغَوَاشٍ* olduğunu ileri sürmektedir. Buna istinaden buradan anlaşılan Hasan ez-Zîbârî'nin Basra ekolüne göre fikir beyan ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu ekole göre câr ve mecrûr her zaman fiile değil mastara taalluk eder. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere ez-Zîbârî *Hâşiyetü'l-hâşiyeye*'sinde metin ve şerhten daha çok *Hâşiyetü'l-'İsâm 'ale'l-Câmî*'de geçen ibareleri değerlendirmekte ve bununla sınırlı kalmaktadır.²³

Arap dili ve belagati alanında isim olan kelimelerin isim olup olmadığının belli bazı özellikleri vardır. Bunlar; elif-lam, harfi cer, tenvin, isnâdü ileyh, izafe, murab ve mebnî'dir. Bir kelimedede saymış olduğumuz bu özelliklerden biri var ise o kelime isim olarak kabul edilmektedir. Cer, kelimenin herhangi bir etki neticesinde kelimenin sonunda esre diğer adıyla kesrenin hâsıl olma durumudur. Basra ekolu esreye sebep olan izafe ve harfi cer'ri cer diye isimlendirmiş ve hurûfu'l-cer demişlerdir. Kûfe ekolu ise hurûfu'l-cer yerine hurûfu'l-hafd tabirini kullanmışlardır. Kûfe ekolünün önde gelen isimlerinden olan el-Halil ilk olarak bu ıstılahı kullanmış ve sonrasında Kûfe'lilerce çokça kullanılagelmiştir. Hatta bu ekolün bir diğer öncüsü el-Ferra fatiha süresini tefsir ederken *خَفَضَ الدَّالَّ مِنَ الْحَمْدِ وَأَمَّا مِنْ* “Kim dâl harfini mecrur okursa” şeklinde bu ifadeyi kullanmıştır.²⁴

Yapmış olduğumuz bu açıklama ile alakalı İbn Hâcib *el-Kâfiye*'sinde ismin özelliklerini zikrederken kelimeye elif-lam ve cerrin dâhil olmasından söz ediyor. Burada hafd tabiri

²² el-İsferâyînî, *Hâşiyetü'l-'İsâm 'ale'l-Câmî*, 6-8.

²³ Bkz. Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî el-Şehrezûrî, *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 492.75 23-005393), 1a.

²⁴ Emedrese, “<https://www.emedrese.com.tr/blog/1161/>” (Erişim Tarihi 03.03.2025).

yerine cer tabirini ifade etmesinden anlaşıldığı gibi İbn Hâcib'in görüşlerinde Basra ekolünden yana olduğu çok net bir şekilde anlaşılmaktadır.²⁵

Molla Câmî *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* adlı eserinde ibnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinde değerlendirmiş olduğu ismin özellikleri bahsini açıklarken ibnü'l-Hâcib ile aynı tabirleri kullandığı gözlemlenmiştir. Burada Molla Câmî *وَإِنَّمَا أُخْتُصَّ دُخُولُ الْجَرِّ بِالِاسْمِ لِأَنَّهُ أَتَى حَرْفَ الْجَرِّ* “lafzen ya da takdiren mecrur olma durumu harfi cer’rin neticesi olduğundan mecrûr olma hali isme has kılınmıştır.” şeklinde ifade de bulunmuştur. Burada Mollâ Câmî Basra ekolünün kullanmış olduğu cer ıstılahını kullandığından Basra ekolünün görüşü üzere olduğu söylenebilmektedir.²⁶

el-İsferâyînî *İsâm ala'l-Câmî*'sinde yukardaki örnek ile alakalı herhangi bir açıklamaya değinmek yerine hâşiye olmasından ötürü olmalı ki şerhte bulunan açıklamalara detaylı bilgi vermeye çalışmıştır. Dolayısıyla el-İsferâyînî'nin bu konuda hangi ekolden yana olduğu tahmin edilememektedir.

Hasan ez-Zîbârî'nin eseri hâşiyetü'l-hâşiye olduğundan olmalı ki zikretmiş olduğumuz örnek ile alakalı herhangi bir bilgiye yer vermemiştir. Bunun yerine İsâm'daki kelime ve cümlelerin üzerinde açıklamalarda bulunmuştur.

Hasan ez-Zîbârî hâşiyetü'l-hâşiye'sini yazarken her müellifin yaptığı gibi belli başlı kıstaslarla kitabını telif etmiştir. Örnek olarak kitabın başına besmele ile birlikte *وَبِهِ نَسْتَعِينُ* “sadece ondan yardım isteriz” anlamına gelen bir cümle eklemiştir. Bu durum geçmişte telif edilen kitapların genelinde söz konusudur. Bu cümle müellifin eklemesi mi yoksa müstensihlerin eklemesi mi elimizde musannif nüshası olmadığından kesin bir bilgi verilememektedir. Besmeleden hemen sonra ez-Zîbârî hamdele kısmına giriş yapmış, efendimize salat ve selam ile bitirmiş ve hâşiyeyi değerlendirmeye başlamıştır.

Bazen hâşiyeler genel itibarıyla açıklamak istediği konuyu şerhten tamamen ayrılarak gereğinden fazla detay verebilmektedir. Yani asıl anlatılmak istenenden ayrılıp teferruat kısmında detaylı anlatıma yönelirler. Bu oran hâşiyetü'l-hâşiyeler için ise daha fazladır.

²⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi ilmi'n-Nahv*, 11.

²⁶ Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye fi Şerhi'l-Kâfiye*, 11.

Aşağıda ise hâşiyetü'l-hâşiyе'nin hâşiyе'yi nasıl değerlendirdiğini örneklerle ele alacağız.²⁷

ez-Zîbârî'nin hâşiyе'den ilk ele almış olduğu cümle *قوله: وَصَلَّى عَلَى أَفْضَلِهِمْ* “en faziletlisine selam olsun sözü” cümlesidir. Vermiş olduğumuz bu cümle ne *el-Kâfiye*’ye ait cümledir ne de *el-Fevâidü’z-Ziyâiyye*’ye ait bir cümledir. Aksine bu cümle hâşiyе olan el-İsferâyînî’nin *İsâm ala’l-Câmî*’sinde geçmektedir. Görüldüğü gibi burada ez-Zîbârî asıl anlatılmak istenenden ayrılmış, teferruat kısmına detaylıca girmiş, câr ve mecrûrun taalluk ettiği kelime üzerinde yorumlar yapmaktadır.²⁸

ez-Zîbârî eserinde bazen bir konu hakkında açıklama yaptıktan sonra fikrini desteklemek için ya bir ayeti ya hadisi veyahut şiiiri delil olarak suna bilmektedir. Bu durum birkaç örnek verilerek açıklanacaktır. ez-Zîbârî bazen de savunduğu fikri desteklemek amacıyla âlimlerin görüşlerini de kendi fikrine referans olarak gösterebilmektedir. Hamd ve şükür arasındaki farkı yaparken hamd’in şükürden daha kapsamlı bir anlama sahip olduğunu söylemiştir. Çünkü ona göre hamd, nimet karşılığında yapılabildiği gibi karşılıksızda yapılabilir ama şükür sadece nimet karşılığında yapılabilmektedir. Burada şükür gerçekten nimet karşılığında yapılabileceğine örnek olarak Sadi efendinin ayetteki bu görüşünü kendi fikrine destek olsun diye zikretmiştir. el-İsferâyînî *İsâm ala’l-Câmî*’sinde ان lafzının mutlak bir sürette fiili müzari’ye dahil olabileceğini savunmaktadır. İster ان lafzı mastariye olsun ister müşeddede(şeddeli) olsun isterse de muhaffafe(şeddesiz) olsun bu durum bir farklılık teşkil etmez. ez-Zîbârî ise ان el-müşeddede olsun muhaffafe olsun kesinlikle fiili müzariye dâhil olmayacağını savunmaktadır. {عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ} “Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak”²⁹ Ayetinde ان lafzının zahiren fiili müzari’ye dâhil olduğu iddiasında bulunulsa ez-Zîbârî yine de kabul etmemektedir. Çünkü ona göre bu durum bir şeyi değiştirmeyecektir. Fakat ona göre bu durum bir tek bu ayet ve benzeri yerlerde cümle teviline olmasıyla mümkündür. Yani ona göre ان fiili müzari’ye değil cümlelerin tamamı düşünülerek mastarı cümleye dâhil olmuştur.³⁰

Her dilde olduğu gibi Arap dilinin de kendisine özgü bazı kuralları bulunmaktadır. Fakat bu kuralların kendi dilinde bir karşılığı bulunmaktadır. Bunlardan biride isim

²⁷ Topuzoğlu, “Hâşiyе”, 16/419.

²⁸ Bkz. ez-Zîbârî, *Hâşiyetü'l-Hâşiyе ala'l-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*, (492.75 23-005393), 1a-b.

²⁹ el-Müzzemmil 73/20.

³⁰ Bkz. ez-Zîbârî, *Hâşiyetü'l-Hâşiyе ala'l-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*, (492.75 23-005393), 13b.

tamlamasıdır. Bu Türkçede tamlama diye isimlendirilirken Arapçada izafe olarak adlandırılmaktadır. İzafe'nin iki ana ögesi bulunmaktadır. Bunlar: muzâf ve muzâfun ileyhtir. Muzâf tamlanan muzâfun ileyh ise tamlayandır. Arap dili ve belagati kurallarına göre izafenin kendine özgü bazı durumları olabilmektedir. Örneğin izafenin bulunduğu kelimelerde tenvin bazen muzafun ileyh yerine geçebilmektedir. Bazen de izafe gereği muzâf ve muzâf ileyh birbirinden etkilenebilmektedir. Bu iki duruma yerine göre aşağıda örnekler eşliğinde açıklama yapılacaktır. Muzâf'ın bazı hallerde muzâf ileyh'ten etkilenebildiği durum, muzâf ileyh mebni ise muzâf'ta izafe yoluyla mebni olabilmektedir. Bu duruma örnek olarak Beyzâvî (ö. 685/1286) Nâfi' (ö. 169/785)'den rivayet edilen Hûd süresi {وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ} “o günün zilletinden”³¹ ayetindeki يَوْمِئِذٍ kelimesinin fetha ile okunduğunu aktarmıştır. Beyzâvî'ye göre bu kelime müzâf'tır ve mahzûf olan muzâf ileyh'ten fetha üzere mebniliği edinmiştir. Çünkü يَوْمِئِذٍ kelimesinde bulunan tenvin muzâf ileyh'e delalet etmektedir. Bu sözcüğün açılımı يَوْمٌ إِذَا كَانَ كَذَا'dır ve burada mahzûf olan muzâf ileyh ise إِذَا sözcüğüdür. ez-Zîbârî ise el-İsferâyînî *İsâm ala'l-Câmî*'sinde muzâf'ın muzâf ileyh'ten etkilenebildiği durumunu açıklarken hem fikir olmuş ve bu duruma delil olarak söz konusu rivayeti vermektedir.³²

Bazen de muzâfun ileyh hafzedilip tenvin muzâf ileyh yerine geçebilmektedir. Bu izâfe türüne Hasan ez-Zîbârî *hâşiyetü'l-hâşiyesinde* değinmektedir. ez-Zîbârî burada görüşünü desteklemek amacıyla Sadi Efendinin görüşünü nakletmektedir. Sadi Efendi tenvin'in hafzedilen muzâfun ileyh yerine geçtiğine örnek olarak {إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ} “Allah'a saygısızlıktan sakınanlar ise, rablerinin kendilerine verdiğiyle mutluluk bularak cennetlerde ve nimetler içinde olacaklardır.” ayetini sunmaktadır. Çünkü ona göre جَنَّاتٍ ve نَعِيمٍ kelimelerinin aslı جَنَاتِهِمْ ve وَنَعِيمُهُمْ'dir. Görüldüğü gibi burada نَعِيم ve جَنَاتٍ kelimeleri هم kelimesine izâfe edilmiş, muzâf ileyh olan هم kelimesi hafzedilmiş, tenvin ise yerine geçmiştir.³³

Tekrar hatırlamakta faydalı olacağını düşünerek *hâşiyetü'l-hâşiyelerde* şerh veya *hâşiyeyi* ele alırken asıl anlatılmak istenenden uzaklaşma durumu söz konusudur. Hasan ez-Zîbârî eserini telif ettiğinde *İsâm ala'l-Câmî*'de geçen مَا لَا يَعْنِيهِ sözcüğünü, anlamının daha iyi anlaşılması veyahut başka bir anlama çekilmesin diye açıklama yapmış ve bu kelimenin

³¹ Hûd 11/66.

³² Bkz. ez-Zîbârî, *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ala'l-Fevâ'idî 'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*, (492.75 23-005393), 22b.

³³ Bkz. ez-Zîbârî, *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ala'l-Fevâ'idî 'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*, (492.75 23-005393), 30a.

ما لا يهيمه “kendisini ilgilendirmeyen” anlamında olduğunu zikretmiştir. Bu iddiasını kuvvetlendirmek için sadece bu şekil yapmış olduğu açıklama ile yetinmemiş ve şu hadisi şerifi delil olarak sunmuştur: “Kendisini (doğrudan) ilgilendirmeyen şeyi terketmesi, kişinin iyi müslüman oluşundandır.”³⁴ Görüldüğü gibi ez-Zîbârî bu hadisi şerifte ما لا يهيمه sözcüğü ile ما لا يهيمه ile eş anlamlı olduğunu yani “Kişiyi ilgilendirmeyen” anlamında kullanıldığını değerlendirmiştir.³⁵

Her ilim alanında olduğu gibi nahiv ilminin de kendine göre prensip ve kuralları vardır. Bu kurallardan birine örnek harfi cerler ve dâhil olmuş olduğu kelimelerdir. Harfi cerlerin yapısı gereği kendisinden sonra dâhil olmuş olduğu kelimeyi etkisiyle esreye dönüştürmektir. Bu harfler normalde dâhil olduğu kelimedenden ayrılmaz ama bazen bazı yerlerde bu harflerin dâhil olduğu kelimedenden başka bir harf ile ayrıldığı görülebilmektedir. el-İsferâyînî *İsâm ala'l-Câmî*'sinde bu olayı değerlendirirken bazen harfi cer ile mecrûru arasına başka bir harf dahil olabilir demiştir. Bu bilgiyi yorumlayan Hasan ez-Zîbârî buna Kur'an-ı Kerim'den şu üç ayeti delil olarak zikretmiştir:

- 1- فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ “Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın.” Bu ayette ب Hasan ez-Zîbârî harfi cerri ile mecrûru olan yumuşak davrandın. ما harfinin girdiğini ve bu durumun mecrûna etkisini kırmadığını göstermiştir.
- 2- فَبِمَا نَقْضُهِمْ مِيثَاقَهُمْ “Ahidlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık.” Yukarıda yapmış olduğumuz açıklamanın aynısı bu ayet içinde geçerlidir. Çünkü burada hem harfi cer hem de araya giren harf yukardaki ile aynıdır.
- 3- عَمَّا قَلِيلٍ لِّيُصْبِحَنَّ نَادِمِينَ “Allah, “Yakın zamanda mutlaka pişman olacaklardır!” dedi.” Bu ayette ise Hasan ez-Zîbârî عن harfi cerri ile mecrûru olan قَلِيلٍ arasına ما harfinin girdiğini ve mecrûrun cer harfinden etkilendiğini beyan etmiştir.

³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, es-Süneni, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Abiyye, ts.), “Kitâbu'l-Fiten”, 3976.

³⁵ Bkz. ez-Zîbârî, *Hâşiyetü'l-Hâşiyetü ala'l-Fevâ'idü z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*, (492.75 23-005393), 30a.

7.Hasan Ez-Zîbârî'nin Hâşiyetül Hâşiye'de Görüşlerine Başvurduğu Âlimler

1. Emîr Ebul'-Feth (ty.).
2. Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî (ö. 610/1213).
3. Abdullah Efendi (ty.).
4. Sadî Efendi (ty.).
5. Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249).
6. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413).
7. Hasan Çelebî (ty.).
8. Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286).
9. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229).
10. İbâdî (ty.).
11. Râdıyyüddîn Abdülgafûr-i Lârî (ö. 912/1506).
12. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144).
13. İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360).
14. Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 328/940).
15. Molla Celal (ty.).
16. Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210).
17. Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf (ö. 746/1346).
18. Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyin) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796).
19. Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175/791).
20. Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce).
21. Hindî (ty.).
22. Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538).
23. Ebü'l-Hasen Alî b. Süleymân b. el-Fazl el-Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928 [?]).
24. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî (ö. 392/1002).

25. Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390).
26. Ubeyd Ebu Feth (ty.).
27. Ebü'l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî (ö. 660/1262 [?]).
28. Ebü's-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullah b. Alî b. Muhammed b. Hazma el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî (ö. 542/1148).
29. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822).

SONUÇ

Sonuç olarak Hasan ez-Zîbârî'nin *İsâm ale'l-Câmî* üzerine yazmış olduğu *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâ'iyye fi şerhi'l-Kâfiye* 'si onun önemli derecede donanımlı bir âlim olduğunu ispatlayan bir eserdir. Yazmış olduğu bu hâşiyeye onun sarf, nahiv, belagat, hadis ve tefsir alanında oldukça yetkin bir şahsiyet olduğunu kanıtlamaktadır. Zîbârî bu eserle 17. Yüzyılda İslam düşüncesinin edebi ve ilmi yapısının ne kadar geniş olduğunu bize göstermekte ve şerh yazımı bir tarafa hâşiyeye teliflerinin de ne denli yaygın ve başarılı olduğunu günümüzde ispatlamaktadır. Özellikle eserinde kullanmış olduğu kolay ve akıcı cümlelerle derin anlamları anlatma sanatı bir şaheser hükmündedir.

Hasan ez-Zîbârî hâşiyesinde ele aldığı metodolojik yaklaşımla sarf, nahiv, belagat, hadis ve tefsirin ne denli uyumlu ve birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Hâşiyeye dilinde sıklıkla kullanılan gramer, lügat, ayet ve hadisler metni ifade ile sınırlı kalmamış dönemin ilmi seviyesini de göz önüne sermiştir. Bu açıdan bakıldığında Hasan ez-Zîbârî'nin hem bir dil bilimci hem de İslami ilimlerde oldukça yetkin bir şahsiyet olduğunu kolaylıkla anlamaktayız.

ez-Zîbârî'nin eseri nahiv ilminin ana kaynaklarından olan *el-Kâfiye*'yi ve üzerine yazılmış eserleri ele almış olmasından dolayı ayrı bir öneme sahip bir eserdir. Bununla beraber yazım üslubu, olayları değerlendirmesi ve verdiği örneklemelerle hâşiyetü'l-hâşiyeye'nin ötesinde eşsiz bir öneme sahip olan nadide bir eserdir.

İsâm ala'l-Câmî adlı eserdeki anlaşılmayan, kapalı veya eksik görülen hususları Hasan ez-Zîbârî hâşiyesinde de ele alırken ya soru-cevap ya bir uyarı ya da (قوله) “gavluhu” (muhaşşî'nin sözü) kelimesiyle açıklama ve tamamlamayı hedeflemiştir. Böylelikle muhatap kitlenin aklında daha kalıcı bir üslup ile iz bırakmış olmaktadır. ez-Zîbârî açıklamış olduğu fikirlerin altını boş bırakmamış aksine ya Kur'an ya hadis ya şiir veyahut geçmiş âlimlerin görüşlerini delil olarak kullanmış ve bu görüşleri oldukça kolay anlaşılır bir dil kullanarak açıklamıştır. Hasan ez-Zîbârî'nin eserin de sıklıkla tasavvufa önem verdiği görülmüş ve sûfî olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra geçmiş âlimlere övgü ifade eden vasıflar kullandığı görülmektedir. Böylelikle *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâ'iyye fi Şerhi'l-Kâfiye* yalnızca nahiv alanında yazılmış bir eser olmamakla birlikte gerek sarf gerek tefsir gerek hadis ve gerekse de belagat alanlarına da değinmiş bir eserdir.

Hasan ez-Zîbârî'nin "*Hâşiyetü'l-Hâşiye 'ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*" adlı eseri, Arap dilbilimi alanındaki hâşiye geleneğinin önemli bir örneğini teşkil etmektedir. ez-Zîbârî, İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si üzerine yazılmış şerh ve hâşiyeleri derinlemesine inceleyerek, özellikle İsmüddîn el-İsferâyînî'nin hâşiyesindeki ince ve kapalı noktaları detaylı bir şekilde açıklamıştır. Bu yaklaşımıyla, hâşiye geleneğinin tipik bir örneğini sergilemekte ve metinler arası derinlemesine bir diyalog kurmaktadır. Eser, nahiv, sarf ve belagat konularında geniş bir bilgi birikimini yansıtmaktadır. ez-Zîbârî, bu alanlardaki tartışmalı konuları ele alırken, farklı görüşleri karşılaştırmış ve kendi yorumlarını sunmuştur. Özellikle Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki tartışmalara yaptığı atıflar, onun dilbilimdeki derin vukufiyetini göstermektedir. ez-Zîbârî, görüşlerini desteklemek için ayetler, hadisler ve şiirlerden sıkça alıntılar yapmış, bu da eserine sadece dilbilimsel bir inceleme olmanın ötesinde, edebi ve dini bir derinlik de katmıştır. Teknik detaylara büyük önem veren ez-Zîbârî, irab, izafet, tenvin gibi konuları incelerken, dilbilimsel kuralların inceliklerini detaylı bir şekilde ele almıştır. ez-Zîbârî'nin eseri, İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si üzerine yazılmış şerh ve hâşiyelerin anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Hâşiye geleneğinin metodolojik yaklaşımını ve evrimini anlamak için değerli bir kaynak olan bu eser, Arap dilbilimi alanındaki tartışmalı konuların derinlemesine incelenmesine olanak tanımaktadır. 17. yüzyıl Osmanlı medrese geleneğine ışık tutan bu eser, Arap dilbilimiyle ilgilenen araştırmacılar için değerli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

Ahmedoğlu, Seyid Arif. *Molla Câmî'de Allah-Âlem Münasebeti* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024. <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/server/api/core/bitstreams/848bbb9d-b434-4dab-a4b0-cc2a3aa7c611/content>.

Bozkurt, Kenan. “Türkiye’deki Bazı Yazma Eser Kütüphanelerinde Bulunan “Kürdî” Künyeli Müellifler ve Onlara Ait Eserler”. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kürdiyyat, 8, (2023), 121. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3450553>.

Durmuş, İsmail. “İsferâyînî, İsâmüddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l- 'Ayn*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.

el-İsferâyînî, Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh. *İsâm 'ale'l-Câmî*. Dersaadet: Mektebetu Osmaniyye, 1309.

el-Mâlikî, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *el-Emâli'n-Nahviyye*. thk. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre. Umman: Dâru'l-Ummâr, 1409.

el-Üdfüvî, Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb b. Ca'fer. *et-Tâli 'u's-Sa'idü'l-Câmî' Esmâe Nucebâe's-Sâid*. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1966.

Emedrese, “<https://www.emedrese.com.tr/blog/1161/>” (Erişim Tarihi 03.03.2025).

ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzaâk. *Tâcü'l- 'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Mısır: Dâru'l-Hidaye, 1305.

Ez-Zîbârî, Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî el-Şehrezûrî. *Hâşiyetü'l-Hâşîye ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 492.75 23-005393, 1a.

ez-Zîbârî, Hasan b. Muhammed ez-Zîbârî el-Şehrezûrî. *Hâşiyetü'l-Hâşîye Ala'l-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye Fî Şerhi'l-Kâfiye*, Bursa: İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 39400, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/39400> adresinden edinilmiştir.

ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi min'el-Arabi ve'l-Musteribîne ve'l-Musteşrikîne*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, ts.

- Gündüz, Ahmet. "Osmanlılar Dönemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/366. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî b. Mâce. *es-Süneni*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Abiyye, 1952.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Faz'l Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib. *el-Kâfiye fî ilmi'n-Nahv* Kahire: Mektebetü'l- Âdâb, 2010. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kılıç, Hulusi. "el-Kâfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/55-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Küçük, Raşit. "Metin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/411-41 Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Molla Câmi, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî. *el-Fevâ'idî'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/94-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-Nu'Mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1975.
- Topuzoğlu, Tefik Rüştü. "Hâşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/419-422.
- Yıldırım, Feridun. *Ahmed b. İmâd el-Hanefî el-Ayuntâbî'nin el-Hamdiyye adlı eserinin Tahkîki* İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://acikerisim.ikcu.edu.tr/yayin/1741928&dil=3>.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Feridun Yıldırım

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

The author declares that he have no competing interests.